

ANCIENT COPPER ALLOY LAMPS IN THE MUSEUM OF SLAVONIA

SUMMARY

The Museum of Slavonia hosts 12 lamps made of copper alloys originating from the Roman period, which have ended up here under various circumstances. Five of these lamps originate from the new protected archaeological sites of the ancient Mursa (2001 – 2013) located in the area of the former “Drava” barracks. The sites are managed by senior Museum custodian Slavica Filipović. Three lamps have been donated to the Museum while the other four have been bought off. All the lamps, except one which is believed to originate from the village of Nagy Karoly, Hungary, are attached to the area of the Roman Mursa, now known as Donji grad (Downtown) of Osijek.

Several types of copper lamps have been determined. Two lamps belong to the Iványi XL type and come in different shapes, one in the form of a mask and the other one resembling a human leg put into a kind of footwear. The

Iványi XXXIX type is featured by a shell-shaped lamp with a lunular handle. The Iványi XXXI / Loeschcke XIX type is represented by a volute lamp decorated by rosettes. The Iványi XXXVI / Loeschcke XXII type lamps appear as variants of ceramic *Firma* lamps. There is also a Iványi XXIX type lamp with round volutes which ends convert into nods. The Iványi XXXVIII type is featured by a group of lamps that developed from ceramic types of *Firma* lamps. The last type of lamps presented in the catalogue is most likely to belong to the Loeschcke XXI type and has a circular handle decorated by a lunula. Six lamps dateback to the 1st century or to the late 1st and early 2nd century, i.e. to the pre-colonial period of Mursa. There are two other lamps dated to the 1st century and are said to be an italic import. Later on, in the 2nd and 3rd century, such lamps were manufactured locally in Pannonia.

DVIJE KAMENE SREDNJOVJEKOVNE GLAVE U MUZEJU SLAVONIJE

Dvije kamene glave skulptura (?), različite u stilskim karakteristikama i sačuvanosti, bez podataka o porijeklu pretendiraju na jedini poznati podatak o pronalasku „kamene glave skulpture“ u crkvi Pohodaenja Blažene Djevice Marije u Voćinu. Iako bez pouzdanog odgovora o mjestu nalaza i dataciji, glava s vijencem od bršljana predstavlja iznimno vrijedan primjer kasnosrednjovjekovne umjetnosti u Istočnoj Hrvatskoj, dok je glava Krista s krunom od trnja, iako fragmentarna, još jedan svjedok bogatog predturskog umjetničkog stratuma.

dr. sc. Mladen Radić

Muzej Slavonije
Trg sv. Trojstva 6
HR-31 000 Osijek
mladen.radic@mso.hr

dr. sc. Božo Prtoljan

Hrvatski geološki institut
Sachsava 2
HR-10 000 Zagreb
bozo.prtoljan@hgi-cgs.hr

Pregledni rad

UDK: 73.041.2(497.5 Osijek)“04/14“

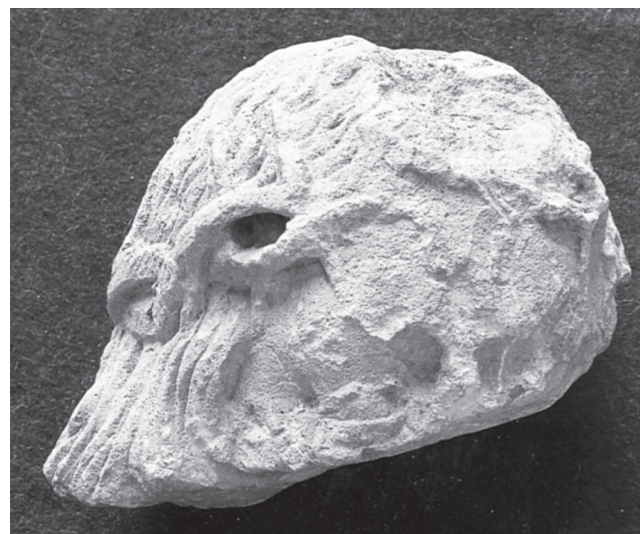
Ključne riječi

glava s vijencem od bršljana
glava Krista s krunom od trnja
Voćin
kasni srednji vijek
Istočna Hrvatska

POVIJEST ISTRAŽIVANJA

Zbirka srednjovjekovnih kamenih spomenika Muzeja Slavonije, nevelika opsegom, uglavnom sadrži nalaze gotičkih arhitektonskih profilacija i elemenata (kapitel, svodna rebra, konzole, doprozornici, portali i sl.). Tek je nekoliko nalaza kamene figuralne plastike i jedan natpis, koji su izlagani, odnosno stručno obrađeni i objavljeni u literaturi¹.

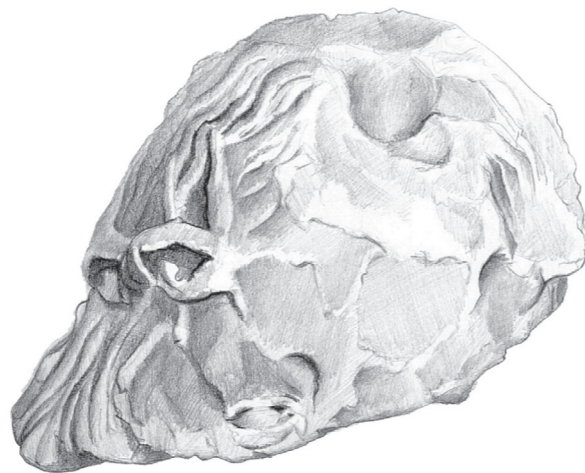
Prilikom formiranja Pododjela seobe naroda i srednjeg vijeka u sklopu Arheološkog odjela Muzeja Slavonije u Osijeku u Zbirku je preuzeta i ne inventirana, dosta oštećena i fragmentarno sačuvana kamen glava Krista, bez podataka o porijeklu. Bez obzira na neke dileme, jasno je bilo da se radi o vrijednom i jedinstvenom nalazu kasnosrednjovjekovne kamene plastike s područja Istočne Hrvatske. Iz predturskog perioda vrlo je malo sačuvano upravo figuralne kamene plastike.

Slika 1 a - Glava Krista iz fundusa Muzeja Slavonije u Osijeku
Snimio: Mladen Radić

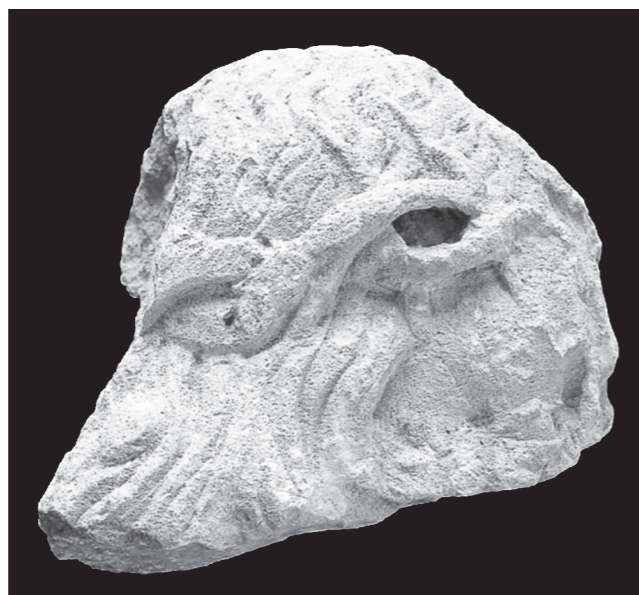
Detaljnijim pregledom osobne dokumentacije vezane za srednjovjekovne lokalitete i nalaze, koju mi je ustupio kolega Mirko Bulat, uočio sam kopiju Zapisnika o primopredaji srednjovjekovnog arheološkog materijala, sastavljen 25. svibnja 1971. godine (Ur. br. MSO 202/71. Prema ovome dokumentu, Muzej Slavonije je preuzeo „srednjovjekovni arheološki materijal nađen prilikom zaštitnih radova na srednjovjekovnim gradinama“. Zaštitni radovi su obavljani u periodu 1968.-1970. godine u Erdutu, Kolođvaru, Iloku i Voćinu. Ovdje se radi o prvim većim istraživanjima srednjovjekovnih utvrda (također i Valpovo, Ružica-grad), koje je

1 Radić, 1997., Arheologija seoba naroda i srednjeg vijeka // Blago Muzeja Slavonije, Osijek, str. 88, kat. br. 16-19
Radić, 1997., Dva ulomka kamene plastike 11. stoljeća iz Baranje // Muzej Slavonije u Osijeku, Osječki zbornik 22/23, Osijek, str. 99-121
Radić, 2003., Arheološki odjel-Pododjel seobe naroda i srednjeg vijeka // Sakralna umjetnost iz zbirke Muzeja Slavonije, Osijek, 2003., str. 12-19
Seoba naroda i srednji vijek-vodič kroz stalni postav Arheološkog muzeja u Osijeku, str. 57-58, str. 94
Goss, 2007., Stotinu kamenčića izgubljenog raja, Zagreb, katalog izložbe, str. 75-76

Slika 1 b - Glava Krista iz fundusa Muzeja Slavonije u Osijeku
Crtež: Sandra Vehabović

obavio tek osnovani Regionalni zavod za zaštitu spomenika u Osijeku, a zaštitne radove je preuzeo od bivšeg Konzervatorskog zavoda u Zagrebu. Pored arheoloških istraživanja i raščišćavanja terena, obavljani su i značajni zahvati na obnovi i sanaciji zidova utvrda². Zanimljivo je da su arheološki materijal i dokumentacija s ovih lokaliteta u početku uglavnom završavali u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika u Osijeku (ROS), a tek kasnije su samo nalazi predavani u Muzej Slavonije (dnevnicu s iskopavanja, izvješća i fotodokumentacija i danas su, uglavnom, u državnim upravama za zaštitu kulturne i prirodne baštine u Osijeku, Vukovaru, Požegi i Zagrebu).

Slika 1 c - Glava Krista iz fundusa Muzeja Slavonije u Osijeku
Snimio: Mladen Radić

2 Dokumenti, Osijek, 1978. (Krunoslav Čačić: Konzervatorsko-zaštitni radovi Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku, str. 7-17)

Slika 1 d - Glava Krista iz fundusa Muzeja Slavonije u Osijeku
Crtež: Sandra Vehabović

Pod brojem 5/1 Zapisnika o primopredaji navedena je „glava kamene skulpture“, pronađena tijekom zaštitnih radova na srednjovjekovnoj crkvi u Voćinu. Materijal je u ime ROS-a predala Kornelija Minichreiter, a za Muzej preuzeo Mirko Bulat. Sve je ukazivalo da se radi upravo o ranije spomenutoj glavi Krista.

Prilikom pripreme za doček Svetoga Oca, pape Ivana Pavla II. u Osijeku, u vrlo kratkom roku je pripremljena izložba pod naslovom: „Sakralna umjetnost iz zbirke Muzeja Slavonije u Osijeku“ (2003. godine), gdje je bila izložena i glava Krista, okvirno datirana u 14.-15. stoljeće. Kao mjesto nalaza sam naveo srednjovjekovnu crkvu u Voćinu kao jedini mogući lokalitet³ temeljem podataka iz navedenog primopredajnog zapisnika.

Postupnim preuzimanjem predmeta iz drugih odjela Muzeja u zbirke Pododjela seobe naroda i srednjeg vijeka pronađena je još jedna kamena glava. Izrađena od pješčenjaka, s bršljanovim vijencem, također je imala karakteristike kasnosrednjovjekovne umjetnosti, ali kao i glava Krista, nije bila inventirana, niti su postojali podaci o porijeklu.

U razgovoru s potpisnicima primopredajnog zapisnika, našim poznatim arheolozima i znanstvenicima, pokušao sam razlučiti koja je od dvije postojeće kamene glave došla u Muzej iz Voćina, no nisu uspjeli prepoznati niti jednu glavu kao njima poznati materijal. Treba reći da potpisnici primopredaje nisu sudjelovali na zaštitnim radovima u voćinskoj crkvi i da u muzejima nisu postojali arheolozi-specijalisti za razdoblje kasnog srednjeg i ranog novog vijeka, odnosno turskog razdoblja.

3 Radić, 2003., Arheološki odjel-Pododjel seobe naroda i srednjeg vijeka, str. 17, kat. br. 10 // Sakralna umjetnost iz zbirke Muzeja Slavonije, Osijek

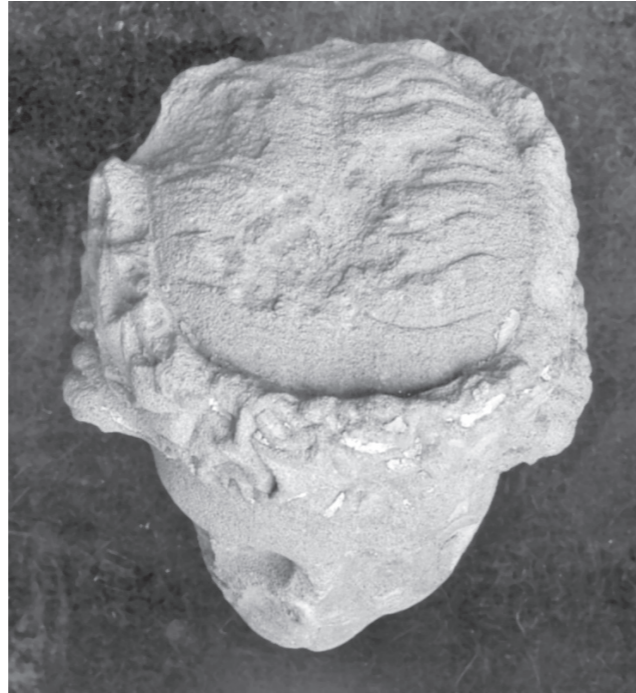
Slika 2 a - Glava s vijencem od bršljana iz fundusa Muzeja Slavonije u Osijeku
Snimio: Marin Topić

Slika 2 b - Glava s vijencem od bršljana iz fundusa Muzeja Slavonije u Osijeku
Snimio: Marin Topić

Slika 2 c - Glava s vijencem od bršljana iz fundusa Muzeja Slavonije u Osijeku
Snimio: Marin Topić

Slika 2 e - Glava s vijencem od bršljana iz fundusa Muzeja Slavonije u Osijeku
Snimio: Marin Topić

Slika 2 d - Glava s vijencem od bršljana iz fundusa Muzeja Slavonije u Osijeku
Snimio: Marin Topić

Kako uvid u muzejsku dokumentaciju i memoriju nije dao nikakve rezultate, daljnji trag se nalazi u radu dr. Vladimira Bedenka o župnoj crkvi Pohodenja Blažene Djevice Marije u Voćinu⁴. O arheološkim istraživanjima zgrade crkve i

kompleksa samostana 1968. godine arhitektica Danica Nikolić, djelatnica osječkog Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika, podnijela je izvještaje za razdoblje između 15. rujna i 18. listopada 1968. godine. Iskopavanja su obavljena uz svetište, ulazni portal, u zvoniku i uz ulaz u zvonik, a sjeverno od crkve potpuno je otkopano južno krilo klaustura s ulazom u samostan, južni dio istočnog i zapadnog krila, kao i jedna prostorija zapadno od klaustura. Osim uz ulazni portal, unutar crkve nije kopano. Iz razgovor s dr. Bedenom sam saznao da je i sam sudjelovao u procesima obnove crkve, ali da o nalazu glave kamene skulpture nije bilo govora.

Uvidom u postojeću dokumentaciju o iskopavanjima u voćinskoj crkvi nije pronađen niti jedan spomen nalaza „glave kamene skulpture“, kao niti fotografija⁵, što upućuje na zaključak da je vjerojatno naknadno pronađena prilikom raščišćavanja i predana u Regionalni zavod za zaštitu spomenika u Osijeku bez popratne dokumentacije, a zatim u Muzej Slavonije u Osijeku.

Problem postojanja dviju glava srednjovjekovnih skulptura bez podataka o porijeklu postavlja pitanje: koji pouzdani kriteriji i logički zaključci mogu biti temelj za utvrđivanje potencijalnog mjesta nalaza, odnosno koja je glava pronađena u voćinskoj crkvi Pohodenja Blažene Djevice Marije i samostanu. Jedan je analiza kamena, odnosno njegovog porijekla i bijelog premaza na jednoj glavi. Analizu je napravio dr. sc. Božo Prtoljan iz Hrvatskog geološkog instituta u Zagrebu.

5 Posebne zahvale kolegi Borisu Maringeru, dokumentaristi i fotografu Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorskog odjela u Požezi, koji je detaljno pregledao postojeću dokumentaciju i utvrdio da niti jedan detalj ne ukazuje na pronalazak kamene glave.

GEOLOŠKA ANALIZA GLAVA PRONAĐENIH U BLIZINI CRKVE U VOĆINU

Kristova glava (MSO-Inv. br. 208146): Litološki predstavlja sitnozrni bioklastični pekston do grejnston, guste strukture, dobre sortirane granulacije, sivo bijele boje. Radi se o sitnozrnom biogenom vapnencu miocenske starosti - Baden (od prije 16,5 do 13 milijuna godina). U sastavu dominiraju milimetarski klasti školjkaša, ehinodermata, lamelibranihiata, a sudjeluju i foraminifere milimetarskih dimenzija, te brojna složena karbonatna zrna (vadoidi, pizoidi, onkoidi). S obzirom na vertikalnu os glave, od baze čela prema potiljku razvijena je milimetarski široka, kalcitom vezana pukotina, koja se u procesu devastacije otvorila. Primarno ova pukotina je bila zatvorena i nije bitno narušavala ukupnu čvrstoću skulpture. Struktura i sastav stijene impliciraju plitkovodni okoliš karbonatne sredine taloženja – najvjerojatnije u prudno-šelfnom dijelu bazena sedimentacije Paratetiskog oceana. Svakako se radi o plitkovodnom marinskom okolišu s visokom energijom vode u kojem su se tijekom sedimentacije strujama nošene čestice separirale i vezivale.

Današnja oštećenja glave uglavnom su nastala iskopavanjem, a i prije toga devastacijom. Prema tragovima trošenja može se konstatirati da je glava, kao dio veće skulpture, dio vremena boravila na otvorenom i pri tome bila izložena utjecaju atmosferilija.

Glava s bršljanovim vijencem (MSO-Inv. br. 208145): Izgrađena je od siliciklastičnog pješčenjaka žuto-smeđe boje, grejnstonskog tipa. U polimiktnom sastavu ističe se terigena komponenta koja doseže do 30% (zbog toga je stijena žuto- smeđe boje). Pored toga, značajan je udio i bioklastične komponente (sitno kršje školjkaša, puževa, foraminifera, koralinacea i sl.). Tako da se stijena može definirati kao vrlo dobro sortirani kalkarenit s veličinom zrna 1-3 milimetra. Zrna su dobro zaobljena, vezana karbonatnim vezivom. Brojne sitne foraminifere impliciraju Baden-Sarmat (od prije 16,5 do 11,2 milijuna godina), dakle miocensko-srednje miocensku starost. Okoliš taloženja bio je plitkovodni marinski s neposrednim povremenim donosom siliciklastičnog detritusa s kopna unutar Paratetiskog oceana. Dakle, ishodišnu sirovinu za ovu skulpturu predstavljaju slojevi miocenskih naslaga koji se prate na površini kao 1 do 2 metra debeli bankoviti paketi, koji lateralno isklinjavaju. Ova stijena ima veću tvrdoću i čvrstoću od prethodne.

Kemijske analize milimetarskih relikta bijelog premaza, kojim je skulptura bila cijela zaštićena, sastoji se od karbonatne komponente (vapna), sulfata i kalijevo nitrata te preko 70 % organskih spojeva (pretpostavljamo jaja, krv i sl.). Tvari organskog porijekla uobičajeno su korištene u gradnji i zaštiti kamene plastike tijekom srednjeg vijeka. Pored toga, nađeni su i lišajevi, koji su se nakupili tijekom vremena provedenog u štu-deponiji.

Poznajući rezistentnost pješčenjaka od kojeg je glava napravljena može se konstatirati da je skulptura veći dio vremena boravila u zatvorenom prostoru, odnosno nije bila izložena atmosferskim utjecajima niti kraće vrijeme.

GOMORFOLOŠKO PORIJEKLO MATERIJALA OD KOJIH SU NAPRAVLJENE SKULPTURE

Oba tipa stijena, od kojih su skulpture napravljene, zastupljena su unutar geoloških sljedova na sjevernim i južnim padinama slavonskih planina (Banskog brda u Baranji, Papuka, Dilj gore, Požeške gore i Krndije). Što više, iste ili slične naslage nalaze se u širem regionalnom prostoru, koji je paleogeografski (tijekom miocena) pripadao Panonskom moru = Paratetiskom oceanu (Slika 2). On se prostirao od sjevernih padina bosanskih planina do Hrvatskog zagorja, istočnih padina Alpa, Bečkog bazena na sjeverozapadu, a na sjeveru i istoku obrubljen je Karpatskim gorjem (Pavelić et al., 2003). Unutar ovog oceana bilo je izdignuto nekoliko otoka poput Banskog brda u Baranji, slavonskih planina, Medvednice, Kalnika, Ivanščice, ali i u Mađarskoj, Mečka, Vilanija, Būka i drugih, danas vidljivih planina. Dakle uz rubove bazena i duž obalne linije te oko otoka taložile su se stijene iz kojih su modelirana naša dva uzorka. Ponegdje su to bile stijene bijele do svijetlo sive boje sa prevladavajućom karbonatnom komponentom, kao što je Kristova glava. S druge strane u dijelovima bazena taložile su se naslage u kojima je bio značajan utjecaj klasta iz neposrednog kopnenog zalega, pa su se razvile stijene sa siliciklastičnim detritusom poput stijene iz koje je napravljena glava s bršljanovim vijencem.⁶

U svakom slučaju, ove naslage danas nalazimo u manje-više suvislim zonama oko nekadašnjih otoka ili duž obalne linije, pa su na taj način bile i pristupačne kamenarima za vađenje. In situ ove naslage nalazimo redovito kao slojeve metarskih dimenzija ili rjeđe u par metara debelim paketima. U oba slučaja to su manje pojave lokalno izražene i ograničenih dimenzija, koje najčešće bočno prelaze u nevezane pijeske ili poluvezane pješčenjake, mjestimice su razvijenu i grebenski vapnenci koje grade litotamnjske alge tzv „litavci“. S obzirom da su sve ove stijene vrlo podatne za obradu često su u srednjem vijeku korištene u izradi sakralne plastike, ali i u izgradnji značajnijih objekata (zagrebačka katedrala, bečka katedrala sv. Stjepana i dr.). Osim toga, vrlo često su korištene na baroknim zgradama za izradu portala ili grbova.

4 Bedenko, 2000., Arhitektura župne crkve Pohodenja Blažene Djevice Marije, str. 69-70 // Povijesna i kulturna baština Voćina, prip. i ur. Dragica Šuvak, Slatina, str. 41-76

Ovdje se posebno zahvaljujem dr. Bedenku na suradnji.

6 Pavelić, D., Avanić, R., Kovačić, M., Vrsaljko, D. & Miknić, M. (2003): An Outline of the Evolution of the Croatian Part of the Pannonian Basin System (u: Vlahović, I. & Tišljarić, J. (eds): Evolutin of Depositional Environments from the Pannonian Basin. 22nd IAS Meeting of Sedimentology, Opatija –Sept. 17-19, 2003, Field Trip Guidebook, Zagreb, 155-161)

Figure 1: Position of the North Croatian Basins in the Pannonian Basin System and the Central Paratethys Sea (after PAVELIĆ et al., 2003).

Slika 3 – Karta Panonskog bazenskog sustava i centralnog Paratetisa (preuzeto iz: Pavelić, D., Avanić, R., Kovačić, M., Vrsaljko, D. & Miknić, M. (2003): An Outline of the Evolution of the Croatian Part of the Pannonian Basin System (u: Vlahović, I. & Tišljar, J. (eds): Evolutin of Depositional Environments from the Pannonian Basin. 22nd IAS Meeting of Sedimentology, Opatija –Sept. 17-19, 2003, Field Trip Guidebook, Zagreb,155-161)

TEZE I HIPOTEZE

Iako ova analiza sastava kamenih glava ne može preciznije odrediti mjesto s kojega je vađen kamen, pa prema tome i moguće mjesto izrade i na taj način razlučiti koja bi glava mogla biti iz voćinske crkve, ipak nas može uputiti na neke zaključke. Obje vrste materijala moguće je pronaći u relativnoj blizini Voćina, ali i šire u Panonskom bazenu. Osobito se čini važnim da se istovrsne stijene nalaze u blizini Pečuha i Budimpešte, pa nije nemoguće da su naše glave izrađene u nekoj od srednjovjekovnih radionica u ovim zanatskim i umjetničkim srednjovjekovnim centrima. Manje je vjerojatno da su izrađene u nekoj lokalnoj klesarskoj radionici ili na licu mjesta, u Voćinu, jer su obje glave djelo vrlo solidnih klesara, odnosno kipara. To se osobito odnosi na glavu s bršljanovim vijencem.

Analiza bijelog premaza je također vrlo važna, jer govori o starom klesarskom (kiparskom) običaju zaštite površine skulptura i spomenika izrađenih od poroznog i osjetljivog kamena, osobito pješčenjaka, od atmosferilija. Nisu nevažni niti zaključci dr. Prtoljana o oštećenosti glava i njihovom dužem boravku u zatvorenom ili otvorenom prostoru.

Kristova glava (v. 14; š. krune 16,2; dub. 13,5 cm) odnosno njen sačuvani i znatno oštećeni gornji dio s krunom od trnja, ipak se čini nešto grublji i manje precizan u izradi. Duga, valovita kosa je relativno plošna i simplificirana, što se može reći i za krunu, izrezanu u dubokom reljefu. Desno, cjelovito sačuvano oko sa suzom u uglu oka i mali djelić gornjeg kapka lijevog oka podsjećaju u izradi na glave i skulpture iz Žigmundova perioda, pronađene na Budimu⁷. Rupa na tjemenu ostatak je metalne aureole ili možda postupka izrade skulpture (ukrućenje pri izradi).

Bilo bi neobično da netko, tko izrađuje primopredajni zapisnik, osobito arheolog, ne bi uočio da se radi o Kristovoj glavi, koja je pored ostalog vrlo fragmentarno sačuvana i da to ne bi naveo u službenom dokumentu! Istovremeno, glava s bršljanovim vijencem ikonografski je potpuno nejasna i nije bilo niti moguće navesti koji lik predstavlja.

Glava s vijencem od bršljana (v. 17,5; š. kose 13,5; dub. 16,5 cm) također je znatno oštećena, od kojih su neka svježija oštećenja nastala vjerojatno kod iskopavanja, dok za neka sa sigurnošću možemo tvrditi da su nastala kao posljedica namjerne devastacije (nos, usta), što je vjerojatno rezultat turskog „običaja“ sknavljenja katoličkih bogomolja, osobi-

to skulptura i fresaka (koji su bili u suprotnosti s njihovim vjerskim, islamskim zabranama prikazivanja likova u bogomoljama). Tragovi bijelog premaza sačuvani su uglavnom u fino modeliranim i dubokim uvojcima kratke kose, vijencu i uglovima očiju i usta.

Vijenac od bršljana (engleski bršljan s pet vrhova) posebno je obilježje, no i pored općeg, ikonografskog značenja bršljana kao znaka vjernosti, nismo uspjeli pronaći analogiju koja bi upućivala o kojem svecu ili biblijskom liku se radi. Dr. Milan Pelc navodi u svome razmišljanju o simbolici bršljanovog vijenca i simboliku dionizijsko-kršćanske obnove života.

Može se postaviti pitanje radi li se o glavi sveca, odnosno cjelovitoj skulpturi ili o dijelu nekog arhitektonskog elementa (ukrasni friz, konzola, kapitel), jer je položaj glave u odnosu na cjelovito sačuvani vrat gotovo pod ravnim kutom (180°). Ovaj položaj glave, osobito dužina vrata i kosa podvezana u kratki rep, možda više upućuju na samostojeću skulpturu, čiji je pogled uperen uvis (gleda u Krista na križu ili u klečećem položaju u drugu osobu ?)⁸.

Dr. András Végh iz Povijesnog muzeja Budimpešte skloniji je ideji da se ipak radi o konzoli, a ne skulpturi i datira ju okvirno u kraj XIV. i početak XV. stoljeća. O glavi Krista, zbog fragmentarnosti donosi samo vrlo široku dataciju (XIV.-XV. stoljeća). Također ne vidi nikakvu bližu vezu sa skulpturama iz Žigmundovog perioda, koje su pronađene na Budimu.

Slika 4 – Glave u položaju konzola (garguji, izljevi za vodu) s Budima, kraj XIV. stoljeća (preuzeto iz László Zsolnay-Ernő Szakál: A Budavári gótikus szoborlelet, Budapest, 1976., sl. 19, 20)

Da se možda radi o liku sv. Ivana Evanđeliste, koji kao simbol vjernosti nosi krunu od bršljana, govori i mladenački modelirano lice, kakvim se vrlo često prikazuje upravo sv. Ivan Evanđelist, no za ovo razmišljanje nema konkretnih analogija. Na slici Leonarda da Vincija „Djevice u špilji“

7 Szakál, 1984., A Budavári gótikus szoborlelet sérüléseinek és eltemetésének jelképrendszere, Budapesti regisegei XXVI., Budapest, str. 271-330
Schwarz, 2006., König Sigismunds höfischer Traum: Die Skulpturen für die Burg in Buda, str. 225-235, sl. 3,6 // Sigismundus, Rex et Imperator-Kunst und Kultur zur Zeit Sigismundus von Luxemburg, 1387-1437, katalog izložbe, Budapest-Luxemburg
Zsombor, 2006., Die Rolle der Kunst in der Repräsentation der ungarischen Aristokratie unter Sigismund von Luxemburg, str. 298-427, kat. br. 4.15-4.27 // Sigismundus, Rex et Imperator-Kunst und Kultur zur Zeit Sigismundus von Luxemburg, 1387-1437, katalog izložbe, Budapest-Luxemburg,
Sallay, 1999., A Budai Szent Zsigmond prépostság fájdalmas Krisztus-szobrának ikonográfiája, Budapesti regisegei XXXIII, Budapest, str. 123-139
Zsolnay;Szakál, 1976., A Budavári gótikus szoborlelet, Budapest

8 Zsolnay; Szakál, 1976., A Budavári gótikus szoborlelet, Budapest, sl. 19-20. Glave kao dio kapitela sa Budima.
Müller, 1966., Sculpture in the Netherlands/Germany/France/Spain:1400-1500; str. 98, 99. Glave u položaju konzole. Datirane oko 1470. godine.

(1483.-1486.), koja se nalazi u National Gallery u Londonu, umjetnik je špilju u kojoj su Djevica Marija, mali Isus, mali sv. Ivan i arkandeo Uriel (susret sv. Ivana s djetetom Isusom) ukrasio bršljanom, simbolom vjernosti i kontinuiteta⁹.

Bez obzira radi li se o prikazu određenog lika iz Biblije, o simbolu vrline, odnosno dijelu nekog arhitektonskog elementa, glava ovjenčana vijencem od bršljana svakako predstavlja vrlo rijedak primjer u kasnosrednjovjekovnoj, odnosno renesansnoj umjetnosti i možda putokaz za daljnja istraživanja.

Pomno „izbrušena“ površina lica i precizno „rezane“ oči, odnosno urezana šarenica (glave s friza Juraja Dalmatinca na katedrali u Šibeniku!), vijenac i uvajci kose govore o kvalitetnom majstoru. Jedino kosa na tjemenu, koja je vjerojatno bila iznad očista promatrača, pokazuje relativno površnu obradu samo s naznakom pramenova, pa to možda govori u prilog hipoteze o konzoli, odnosno glavi kao dijelu ukrasnog friza.

Slika 5 – Juraj Dalmatinac: glave na početku druge apside (u sredini glava s lovorovim vijencem), katedrala u Šibeniku, 1443.-1444. godina (preuzeto iz Ivan Prijatelj Pavičić: Pokušaj identifikacije pojedinih glava Jurja Dalmatinca na šibenskoj katedrali, Radovi instituta za povijest umjetnosti 18, Zagreb 1994., str. 11)¹⁰

Poslije smrti posljednjeg Gorjanskog, Joba, 1481. godine, nakratko voćinsku utvrdu drži kralja Matija Korvin. Već 1485. godine Voćin je u rukama Katarine, udovice kneza Ivana Kravavskog i njene sestre Eufrozine, udovice Joba Gorjanskoga. Ove dvije sestre, kćeri Nikole Iločkoga, drže Voćin do kraja XV. stoljeća i osnivaju oko 1490. godine opservantski franjevački samostan s crkvom¹¹. Ploča s natpisom, odnosno godinom 1494., iako grubo uklesanom možda potvrđuje ove podatke¹². Iako je u sklopu ugovora između Vladislava II. Jagelovića i hrvatskog hercega Ivaniša Korvina, sina Matije Korvina, sklopljenog 1490. godine, Voćin (tvrđava) trebala pripasti Ivanišu, to se nije dogodilo.

⁹ http://.wikipedia.org/w/index.php?title=Bogorodica_na_stijenama&oldid=3914356

¹⁰ Autor smatra da se radi o portretu napuljskog kralja Alfonsa Aragonskog (1443.-1458.), a ne o portretu pjesnika Vergila.

¹¹ Andrić, 2000., Voćin u srednjem vijeku, str. 104 // Povijesna i kulturna baština Voćina, prip. i ur. Dragica Šuvak, Slatina, str. 97-107

¹² Bedenko, Arhitektura župne crkve Pohodenja Blažene Djevice Marije, str. 47

Već oko 1500. godine Voćin je u vlasništvu obitelji Somi, a od 1512. godine u rukama obitelji Battyáni sve do turskog zauzimanja 1543. godine. Prijelaz XV. na XVI. stoljeće je očigledno razdoblje procvata Voćina (oppidum Athyna, Att-hina). Ipak, ima vijesti da su Turci već 1529. godine napali franjevački samostan i ubili jednog njegovog brata laika¹³.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Konzultirajući kolege iz Hrvatske (dr. Milan Pelc, dr. Vladimir Goss), uglavnom je oprezni zaključak da se glava s vijencem bršljana može datirati slično nalazima s Budima iz vremena Žigmundove vlasti u prva dva do tri desetljeća XV. stoljeća. Treba reći da nekih drugih, značajnih analogija ove vrste nastalih za vrijeme kasnog srednjeg vijeka na području ugarske države ima vrlo malo. Nekoliko je poznatatelja povijesti umjetnosti i akademskih umjetnika, bez saznanja o povijesti nastanka crkve i samostana, bilo više skloni kasnijoj dataciji, koja bi više odgovarala povijesnim podacima o vremenu nastanka crkve i samostana, odnosno kasnoj gotici i renesansi. Ovdje treba naglasiti da su sva iznesena razmišljanja i hipoteze, uglavnom, nastala temeljem uvida u fotografije.

Slika 6 – Dio skulpture sa šaperonom (chaperon) iz nalaza skulptura sa Budima okvirno datiranih u period 1400.-1420. godine (preuzeto iz kataloga izložbe: Sigismund-Rex et Imperator/Kunst und Kultur zur Zeit Sigismundus von Luxemburg 1387-1437, Budapest-Luxemburg, 2006., str. 229, sl. 6)

Osobno mi se čini da glava s vijencem od bršljana odaje duh kasne gotike s nekim elementima renesanse, što se daleko više uklapa u povijesne podatke o izgradnji crkve i franjevačkog samostana krajem XV. stoljeća, ali imajući u vidu nesigurnost mjesta nalaza, ne treba odbaciti ni ostala razmišljanja iznesena u ovom radu.

¹³ Andrić. Isto, str. 104; 106

Slika 7 – Glave iz Châlons-sur-Marne (danas Châlons en Champagne), datirane oko 1470. godine, Pariz, Louvre (preuzeto iz Theodor Müller: Sculpture in the Netherlands, Germany, France and Spain: 1440 – 1500, 1966., str. 98)

Bez konkretnih podataka, odnosno dokumentacije o nalazu „glave kamene skulpture“ iz srednjovjekovne crkve u Voćinu teško je sa sigurnošću tvrditi koja je kamena glava zapravo tamo pronađena. Iz svega navedenog proizlazi da je veća vjerojatnost da se radi o glavi s vijencem od bršljana. Stilska analiza, vijenac od bršljana i povijesni podaci o nastanku samostana i crkve također idu u prilog ovakvom zaključku, što ujedno ukazuje i na moguću, nešto kasniju okvirnu dataciju nastanka glave krajem XV., odnosno početkom XVI. stoljeća.

LITERATURA

ANDRIĆ, S., 2000., *Voćin u srednjem vijeku* // Povijesna i kulturna baština Voćina, prip. i ur. Dragica Šuvak, Slatina : Matica hrvatska : Pučko otvoreno učilište, Zavičajni muzej Slatina, str. 97-107

BENKO, V., 2000., *Arhitektura župne crkve Pohodenja Blažene Djevice Marije* // Povijesna i kulturna baština Voćina, prip. i ur. Dragica Šuvak, Slatina : Matica hrvatska : Pučko otvoreno učilište, Zavičajni muzej Slatina, str. 41-76

ČAČIĆ, K., 1978., *Konzervatorsko-zaštitni radovi Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku*, Dokumenti, Osijek

GOSS, P. V., 2007., *Stotinu kameničica izgubljenog raja*, Zagreb : Arheološki muzej

MÜLLER, T., (1966.), *Sculpture in the Netherlands, Germany, France, Spain : 1400-1500*, London : Penguin Books

SCHWARZ, M. V. 2006., *König Sigismunds höfischer Traum : Die Skulpturen für die Burg in Buda* // Sigismundus, Rex et Imperator-Kunst und Kultur zur Zeit Sigismundus von Luxemburg, 1387-1437, katalog izložbe, Budapest-Luxemburg, str. 225-235

PAVELIĆ, D., (et al.) 2003., *An Outline of the Evolution of the Croatian Part of the Pannonian Basin System* // Vlahović, I. & Tišljar, J. (eds) : Evolution of Depositional Environments from the Pannonian Basin. 22nd IAS Meeting of Sedimentology, Opatija –Sept. 17-19, 2003, Field Trip Guidebook, Zagreb, str. 155-161

Svakako treba još istražiti dokumentaciju o istraživanjima drugih srednjovjekovnih lokaliteta, osobito sakralnih u Istočnoj Hrvatskoj tijekom šezdesetih godina XX. stoljeća, gdje bi se mogli pronaći podatci o nalazu kamene glave. Treba dalje tražiti bliže analogije, no ipak se za sada može sa sigurnošću zaključiti samo da je glava s vijencem od bršljana vrlo vrijedan primjer kasnosrednjovjekovne umjetnosti na području Istočne Hrvatske. Sama mogućnost da potječe iz kasnosrednjovjekovne franjevačke crkve Pohodenja Blažene Djevice Marije ima određenu važnost.

Fragmentarnost glave Krista i stilske, odnosno zanatske karakteristike, nedostatak dokumentacije i neki logički zaključci, ipak ovaj rijetki i također vrijedni primjer gotičke skulpture stavlja u drugi plan kao mogući nalaz „glave kamene skulpture“ iz voćinske srednjovjekovne crkve.

Konačni, dokumentima potkrijepljeni zaključak, vjerojatno nećemo moći skoro donijeti, pa ovaj rad treba smatrati samo prezentacijom i valorizacijom do sada nepoznate i vrijedne kasnosrednjovjekovne umjetničke baštine Istočne Hrvatske¹⁴.

¹⁴ Na kraju se zahvaljujemo svima kolegama na pomoći prilikom razmatranja i pokušaja datiranja dvije kamene glave, osobito dr. sc. Nikoli Radiću na poticajnim razmišljanjima.

RADIĆ, M., 1997., *Arheologija seoba naroda i srednjeg vijeka* // Blago Muzeja Slavonije, Osijek : Muzej Slavonije

RADIĆ, M., 1997., *Dva ulomka kamene plastike 11. stoljeća iz Baranje u muzeju Slavonije u Osijeku* // Osječki zbornik 22/23, Osijek : Muzej Slavonije

RADIĆ, M., 2003., *Arheološki odjel - Pododjel seobe naroda i srednjeg vijeka* // Sakralna umjetnost iz zbirke Muzeja Slavonije, Osijek : Muzej Slavonije

SALLAY, D., 1999., *A Budai Szent Zsigmond prépostsag fájdalmas Krisztus-szobrának ikonográfája, Budapesti regisegei XXXIII*, Budapest, str. 123-139

SZAKAL, E., 1984., *A Budavári gótikus szoborlelet sérüléseinek és eltemetésének jelképrendszere, Budapesti regisegei XXVI*, Budapest, str. 271-330

Vodič kroz stalni postav Arheološkog muzeja u Osijeku, 2010., *Seoba naroda i srednji vijek*, Osijek : Muzej Slavonije

ZSOLNAY, L., SZAKAL, E., 1976., *A Budavári gótikus szoborlelet*, Budapest

ZSOMBOR, J., 2006., *Die Rolle der Kunst in der Repräsentation der ungarischen Aristokratie unter Sigismund von Luxemburg* // Sigismundus, Rex et Imperator-Kunst und Kultur zur Zeit Sigismundus von Luxemburg, 1387-1437, katalog izložbe, Budapest-Luxemburg, str. 298-427

TWO STONE MEDIEVAL HEADS IN THE MUSEUM OF SLAVONIA

SUMMARY

The Collection of Medieval Stone Monuments of the Museum of Slavonia of Osijek involves, apart from architectural elements, two stone heads. Although the heads were unclassified and lacked data on their origin and discovery site until recently, the handover record of 1971 suggests that the Regional Institute for Monument Protection rendered, along with other medieval findings from various sites, 'the head of a stone sculpture' found in a medieval church in Voćin during protection works. The church was the prominent and now again restored Late Gothic Church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary. Since other field documentation includes no data on its discovery, the head is likely to have been found during clearance of the church and Franciscan monastery premises. Now there is the problem of determining which head was found in the Voćin church.

Katarina and Eufrozina, Nikola Iločki's daughters and Lovro Iločki's sisters, had the church and the Franciscan monastery of Voćin (oppidum Athyna, Attina) built in the last decade of the 15th century. After the Ottoman occupation of Voćin in 1543, the abode in the monastery and church was terminated and the buildings were severely devastated.

The fragmentarily preserved and severely damaged head of Christ crowned with thorns was initially considered 'the head of the stone sculpture' of Voćin because the other head with an ivy wreath was later found in the depot.

Analysis of the stone which the heads were made of has catered both for general data on possible places where the sculpture was made and for some specific indicators such as the way of deterioration and emergence of damage or the content of the white protective coating.

The attempt of iconographic analysis and search for closer analogies for the second, finely shaped head with a youthful face and curly hair covered with an English ivy wreath have not given any concrete results, just some indications.

The position of the head with respect to the fully preserved neck implies that this might be a full figure staring

at something above (Christ on the cross, another person) or a head serving as a decorative console table. This issue has entailed different opinions in the paper as well as has its dating. Beside the common standpoint that this is highly valuable late mediaeval stone figural plastics, particularly if the lack of any evidence of the kind from the pre-Turkish period in eastern Croatia is taken into consideration, the head with an ivy wreath has aroused different opinions on its date of manufacture. The estimates range from the end of the 14th or the beginning of the 15th century all the way to the late 19th or the early 20th century. In this view, one should bear in mind that the colleagues could get use of only photo-documentation. The author of the paper is more prone to the latter dates, taking account of the historical data. The views on a possible stylistic and temporal connection with the findings of sculptures from the later reign of Sigismund (the second and third decade of the 15th century) in Buda are also opposing.

The same can be said for the stone head which might be found in the Voćin church whereat slight prevalence is given to the head with an ivy wreath. Yet, certain conclusions require more specific data.

The fragment of the upper part of the head of Christ crowned with thorns can be, due its fragmentariness, only generally dated to the 14th-15th century period.

All the dilemmas and a relatively large range in the dating of the head with an ivy wreath once again point to the importance of keeping precise archaeological museum documentation since otherwise, even the most significant findings can be completely discredited in the professional and scientific sense.

Instead of a conclusion one needs to stress the rarity and the artistic and monumental value of the two stone heads for the late medieval period in eastern Croatia and hope that further research of the documentation of other medieval sites in eastern Croatia will 'dig up' new data on 'the head of the stone sculpture'.

O PUTOVANJIMA IZ VALPOVA U BEČ TE IZ BEČA I BUDIMA U VALPOVO U DRUGOJ POLOVICI 18. STOLJEĆA

U radu se analiziraju dijelovi obimne arhivske građe iz fonda Valpovačkog vlastelinstva HR-DAOS 476, a odnose se na drugu polovicu 18. stoljeća. Autorica donosi opise tri putovanja na temelju računa i popisa troškova iz 1756., 1791. i 1795. godine. Prvo putovanje vezano je za Petera Antuna Hillepranda von Prandau (1676.-1767.), prvog vlasnika Valpovačkog vlastelinstva koji je 1756., unatoč visokoj životnoj dobi od 80 godina, putovao iz Valpova u Beč. Analizirala je račun iz te godine s popisom troškova koji sadrži vrijedne i do sada neobjavljene podatke. Analizirajući zapise tih troškova i posebnih izdataka, ocrkala je rute toga putovanja. Druga analiza vezana je za putovanje sekretara Paula Kirchmajera od Beča do Valpova u prosincu 1791., a treća za 1795. i opis prijevoza orgulja na dvojim kolima iz Budima u Valpovo.

Ljerka Perčić

Vukovarska 1b
HR-42000 Varaždin

Ključne riječi
Valpovačko vlastelinstvo
tri putovanja
P. A. Hilleprand
Paul Kirchmajer
Valpovo
Beča
Budim
druga polovica 18. stoljeća